

ARXIV HUJJATLARI ASOSIDA “O‘ZBEKLAR TAKYASI” SHAYXLARI**Erkan O‘vuch***Milliy ta’lim vazirligi
fan doktori*

ORCID: 0000-0001-5003-9518

ANNOTATSIYA: Maqolada Usmonli arxivi va Vaqflar arxividagi hujjatlari asosida amalga oshirilgan tadqiqot natijasida Uskudar “O‘zbeklar takyasi”ning tashkil topishidan boshlab, hozirgi yirik majmua holatiga kelishiga qadar tarixi qisqacha bayon etilgan.

Takyani XVIII asr o‘rtalarida Uskudarga kelgan asli Movarunnahrning Samarqand shahridagi Qalandarxona mahallasidan bo‘lgan Sayyid Muhammad Abdulakbar bin Sayyid Asad (yoki Asadulloh) bin Said Ahmad tashkil etgani va uning O‘zi 40 yil shayxlik qilgani qayd etiladi.

Takyada faoliyat yuritgan jami 20 nafar shayx haqida ma’lumotlar xronologik tartib bilan berilgan bo‘lib, Abdulakbar Afandidan keyingi shayxlar quyidagilardir: (2) Shayx Mehmed Afandi bin Hasan, (3) Abdulmo‘min Afandi, (4) Hoji Abdulg‘afur Afandi bin Mehmed Olim, (5) Sayyid Hoji Mehmet Afandi bin Sayyid Mehmen Samarqandiy, (6) Sayyid Hoji Rajab Afandi bin Mehmed Samarqandiy, (7) Shayx Hoji Mehmed Sayyoh-i Samarqandiy, (8) Shayx Mehmed Rajab Afandi, (9) Shayx Mehmed Samarqandiy, (10) Hoji Shayx Nazar Samarqandiy, (11) Hoji Hofiz Xalil Buxoriy, mushtarak shayxlik modeli bo‘yicha aka-ukalar (12.1) Shayx Ibrohim – (12.2) Shayx Ismoil, (13.1) Mehmed Sodiq – (13.2) Shayx Hoji Abdurrazzoq, (14.1) Shayx Hoji Ibrohim Adham – (14.2) Shayx Hoji Mehmed Solih Afandi, (15) Mehmed Sodiq Afandi, (16) Shayx Ato Afandi, shuningdek, shayxlikka nomzod 16. Shayx Najmiddin Afandi (O‘zbekkangay).

Maqolada (4) Hoji Abdulg‘afur Afandi davrida takya xayrsevar Hoji Xalil Og‘a bin Ahmad Afandi tomonidan hozirgi yirik majmua holatiga keltirilgani va 1202-yil 7-rabi-ul-oxirdagi (1788-yil 16-yanvar) vaqfnoma bilan zoviya sifatida rasmiy takya maqomini olganligi, Hazorfan (14.1) Ibrohim Adham davrida takya ilm-fan, san’at va hunarmandlik maskaniga aylanganligi, uning o‘g‘li (15) Mehmed Sodiq Afandi “Ussilisoni turkiy” (Chig‘atoycha grammatika kitobi) asarining muallifi ekani, (16) Shayx Ato Afandi Anado‘lida istiqloq urushida qatnashgani alohida qayd etilgan.

Tadqiqot davomida takya manbalarga ko‘ra 1925-yilga qadar Naqshiy, O‘zbek, O‘zbeklar, Xoja, Hoji Xoja, O‘zbek Hoji Xoja, Qalandarxona kabi nomlar bilan yuritilganligi aniqlandi.

KALIT SO‘ZLAR: O‘zbeklar takyasi, shayx, mushtarak shayxlik modeli, Uskudar, Samarqand.

ARŞIV BELGELERİ IŞIĞINDA ÖZBEKLER TEKKESİ ŞEYHLERİ**Erkan Övüç***Dr., Millî Eğitim Bakanlığı*

ÖZET: Makalede, Osmanlı Arşivleri ve Vakıflar Arşivi belgeleri esas alınarak yapılan araştırmalara dayanarak, Üsküdar Özbekler Tekkesinin kuruluşundan büyük külliye haline gelişine kadar olan tarihi kısaca anlatılmaktadır. Tekkenin ilk şeyhi olarak aslen Semerkant'ın Kalenderhane Mahallesinden olan ve 18. yüzyılın ortalarında Üsküdar'a gelerek burada şeyhlik yapan Hacı Hâce demekle maruf Şeyh Seyyid Muhammed Abdülekber b. Seyyid Esed (veya Esedullah) b. Seyyid Ahmed görülmektedir. Kendisi 40 yıla yakın bir süre şeyhlik yapmıştır.

Tekkede görev yapan toplam 20 şeyh hakkında bilgiler kronolojik olarak verilmekte olup, Abdülekber b. Seyyid Efendiden sonraki şeyhler şu şekildedir: (2) Şeyh Mehmed Efendi b. Hasan, (3) Abdülmü'min Efendi, (4) Hacı Abdülgafor Efendi b. Mehmed Âlim; (5) Seyyid Hacı Mehmed Efendi b. Seyyid Mehmed Semerkandî, (6) Seyyid Hacı Receb Efendi b. Mehmed Semerkandî, (7) Şeyh Hacı Mehmed Seyyah-ı Semerkandî, (8) Şeyh Mehmed Receb Efendi, (9) Şeyh Mehmed Semerkandî, (10) Hacı Şeyh Nazar Semerkandî, (11) Hacı Hafız Halil Buharî, müşterek şeyhler olarak iki kardeş (12.1) Şeyh İbrahim – (12.2) Şeyh İsmail, (13.1) Mehmed Sadık – (13.2) Şeyh Hacı Abdürrezzâk, (14.1) İbrahim Edhem – (14.2) Mehmed Salih Efendi, (15) Mehmed Sadık Efendi, (16) Şeyh Ata Efendi, 16. Şeyh Necmeddin Efendi (Özbekkangay).

Makalede (4) Hacı Abdülgafor Efendi döneminde, tekkenin hayırsever Hacı Halil Ağa bin Ahmed Efendi tarafından bugünkü haline kavuşturulduğu ve 7 Rebiül-Ahir 1202 (16 Ocak 1788) tarihli bir vakfiye ile bir zaviye hâlini alarak resmi bir tekke statüsüne kavuştuğu, Hezarfen (14.1) İbrahim Edhem döneminde bir bilim, sanat ve zanaat merkezine dönüştüğü, oğlu (15) Mehmed Sadık Efendi'nin "Üss-i lisan-ı Türkî" (Çağatayca gramer kitabı) adlı eserin yazarı olduğu (16), Şeyh Ata Efendi'nin Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na katılımı özellikle dikkat çekicidir.

Yapılan araştırmalarda kaynaklarda tekkenin 1925 yılına kadar Nakşi, Özbek, Özbekler, Hoca, Hacı Hoca, Özbek Hacı Hoca, Kalenderhane gibi isimlerle anıldığı tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Özbekler Tekkesi, şeyh, müşterek şeyhlik, Üsküdar, Semerkant

BASED ON ARCHIVE DOCUMENTS "UZBEKLAR TEKKESE" SHEIKHS**Erkan Övüç***Dr., Ministry of National Education*

ABSTRACT: The article provides a brief history of the “Uzbeklar Tekkesi” in Uskudar from its foundation to the period when it became the current large complex, as a result of the research conducted on the basis of documents from the Ottoman Archives and the Archives of Waqfs.

It is noted that the takya was founded by Sayyid Muhammad Abdulakbar bin Sayyid Asad (or Asadullah) bin Said Ahmad, a native of the Qalandarhana mahalla in Samarkand, Mawarannahr, who arrived in Uskudar in the mid-eighteenth century and was the sheikh here for 40 years.

In the article, information about the 20 sheikhs who acted in the takya is presented in chronological order, and the next sheikhs after Abdulakbar Efendi were: (2) Sheikh Mehmed Efendi bin Hasan, (3) Abdulummin Efendi, (4) Haji Abdulgafur Efendi bin Mehmed Alim, (5) Sayyid Haji Mehmet Efendi bin Sayyid Mehmen Samarqandi, (6) Sayyid Haji Rajab Efendi bin Mehmed Samarqandi, (7) Sheikh Haji Mehmed Sayyahi Samarqandi, (8) Sheikh Mehmed Rajab Efendi, (9) Sheikh Mehmed Samarqandi, (10) Haji Sheikh Nazar Samarqandi, (11) Haji Hafiz Khalil Bukhari, brothers according to the Mushtarak (joint) sheikhdom model (12.1) Sheikh Ibrahim (12.2) Sheikh Ismail, (13.1) Mehmed Sadiq – (13.2) Sheikh Haji Abdurrazzak, (14.1) Sheikh Haji Ibrahim Adham – (14.2) Sheikh Haji Mehmed Salih Efendi, (15) Mehmed Sadiq Efendi, (16) Sheikh Ato Efendi, as well as a candidate for sheikh – 16. Sheikh Najmiddin Efendi (Uzbekkangai)

The article states that during the time of (4) Haji Abdulgafur Efendi, with the help of the patron (hairsevar) Haji Khalil Agha bin Ahmad Efendi, the takya was transformed into the current large complex and received the official status of a takya as a zoviye according to the waqf document dated the 7th of Rabi-ul-Akhir, 1202 (January 16, 1788). During the time of Hazorfan (14.1) Ibrahim Adhame, the takya became a center for the development of science, art and crafts. His son (15) Mehmed Sadik Efendi was the author of the book “Ussi lisoni turki” (Book of Chigatai Grammar), (16) Sheikh Ato Efendi was a participant in the War of Independence in Anatolia.

During the research conducted on the basis of sources, it was established that before 1925, Takya was called by such names as Uzbek, Uzbeklar, Khoja, Hadji-Khoja, Uzbek Hadji-Khoja, Kalandarhana.

KEY WORDS: "Uzbeklar Tekkesi" (The Uzbeks Lodge), Sheikh, Joint Sheikhdom Model, Üsküdar, Samarkand

Kirish

Uskudar “O‘zbeklar takyasi” kadastr ma’lumotlariga ko‘ra Sultontepa mahallasi Servili Ko‘shk ko‘chasi, 1340-qism¹, 39-40-uchastkada joylashgan Naqshbandiy dargohidir². Ushbu tadqiqotda bugungi kungacha to‘liq shayxlar ro‘yxati tuzilmagan takyaning Usmonli arxivi va Vaqflar arxividagi hujjatlari davr manbalari bilan solishtirildi va natijada shayxlar ro‘yxatini tuzishga harakat qilindi.

“O‘zbeklar takyasi”ning shayxlari

Takyaning dastlabki yarim asrlik tarixida shayxlik ko‘p marta almashgan. Arxiv hujjatlari nuqtai nazaridan biz aniqlagan nomlar quyidagilardir:

(1) “Hoji Xoja nomi bilan mashhur shayx Sayyid Muhammad Abdulakbar bin Sayyid Asad (yoki Asadulloh) bin Said Ahmad (vafoti hijriy 1199 yil/milodiy 1785 yil). Mavjud hujjatlarga ko‘ra, u ta’sischi shayxdir. U asli Movarunnahrning Samarqand shahridagi Qalandarxona mahallasidan. Uning Istanbulga ilk bor qachon kelgani haqida ma’lumot yo‘q.

Eng kamida XVIII asr o‘rtalarida Uskudarga kelgan Abdulakbar Afandi qariyb 40 yil shayxlik qilgandan so‘ng olamdan o‘tadi va ortida Rukiye, Hatije va Emine ismli uch xotini qoladi. Shayxlikning boshqasiga o‘tkazilishi haqidagi bir hujjatda uning farzandsiz (*bila-veled*) ekanligi aytiladi:

*... bilâ-veled fevt ve üç nefer aceze zevcâtını terk idüp...*³

Shayxlik, marhum shayxning oilasini boqish sharti bilan (*merhûm şeyhin iyâlini infâka taahhüd itmekle*), darveshlarning ham roziligi bilan (*cümlelin muhtarı*) xalifasi, ayni paytda tutingan o‘g‘li bo‘lgan **(2) Shayx Mehmed Afandi bin Hasan** (vaf. 1202-yil 10-safar/1787-yil 21-noyabrdan keyin), shayxulislom Durrizoda Mehmed Orif Afandining (1785–1786 [I]; 1792–1798 [II]) tayinlovi bilan 1199-yil 1-zulhijjada (1785-yil 5-oktabrda) shayx sifatida belgilanadi⁴.

Bu tayinlovdan ikki yil o‘tib, Abdulakbar Afandining ukasi **(3) Abdulmo‘min Afandining** (vafoti 1202-yil zulhijja/1788-yil sentabrdan keyin) e’tirozi natijasida shayxlik Mehmed Afandi zimmasidan olinib, shayxulislom Makkiy Mehmed

¹ Esin Demirel İşli. *İstanbul Tekkeleri Mimari Eklentileri ve Restorasyonu*. Diktora Tezi. – İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998. – 251 s.; Ahmet Vefa Çobanoğlu vb.. *İstanbul Türbe, Hazire ve Kabirleri: Üsküdar*. – İstanbul: İBB Yayınları, 2019. – S. 221, 223.

Besim Chechenening Uskudar yer kadastrı qaydlariga (reestri) asoslangan holda tumandagi tarixiy binolar ro‘yxatidagi eski qism va uchastka raqami berilgan (515 qism 2/3 uchastka). Qarang: Besim Çeçener. Üsküdar Mezarlıkları, Türbeleri ve Hazireleri // *TTOK Belleteni* 49 / 328. – Eylül-Ekim 1975. – S. 18–22.

² Takya haqida aniqlaganlarimizdan tashqari arxiv manbalari haqida keng qamrovli va chuqur tadqiqot olib borgan va qo‘lga kiritgan hujjatlarni foydalanishimizga taqdim etgan **O‘mer Faruk Janga** va hujjatlardagi ba’zi sanalarni o‘qishda yordam bergan **Hasan Demirtashga** minnatdorchilik bildiraman.

³ BOA, C.EV, № 472/23887; VGMA, № 264/212;

Arxiv hujjatlarida ko‘riladigan “bilâ-valad” iborasi bilan ko‘pincha “bilâ-valadi zukûr”, ya’ni o‘g‘il farzandi yo‘qligi nazarda tutiladi. Biroq merosni bo‘lish bo‘yicha e’tirozni o‘z ichiga olgan keyingi hujjatda marhumning “... zâhirde zevce-i metrukeleri mezbûran Rukiye ve Hatice ve Emine’den gayrı vâris-i marûfu...” yo‘qligining ifoda etilishi hech qanday farzandi bo‘lmaganini tushinish mumkin. VGMA, № 265/76.

⁴ BOA, C.EV, № 472/23887; VGMA, № 264/212. Hujjatdan Hoji Xoja nomi bilan mashhur bo‘lgan shaxsning Abdulakbar ekanligi, uning takyani kengaytirgani, uylangani va 1785-yil oktabridan oldin vafot etganini aniq tushunish mumkin. Qabristonda bu sanada yozilgan qabrtosh topilmadi.

Afandining (1787–1788 [I]; 1791–1792 [II]) tayinlovi bilan uning zimmasiga topshirilgan (1202-yil 10-safar/1787-yil 21-noyabr)¹.

Abdulmo‘min Afandi, bir yil o‘tgach noma'lum bir sababga ko‘ra o‘zining roziligi bilan asli o‘zbek bo‘lgan **(4) Hoji Abdulg‘afur Afandi bin Mehmed Olimga** (vafoti 1202-yil 22-rajab/1788-yil 28-aprelga) shayxlikni beradi. Bu yangi tayinlov ham 1202-yil 14-rabi-ul-oxir (1788-yil 23-yanvar) kuni shayxulislom Makkiy Mehmed Afandining belgilovi bilan amalga oshadi².

Bu kishining shayxlik davrida takya xayrasevar **Hoji Xalil Og‘a bin Ahmad Afandi** tomonidan hozirgi yirik majmua holatiga keltirilgan. 1202-yil 7-rabi-ul-oxirdagi (1788-yil 16-yanvar) vaqfnoma³ orqali *zoviya* deb atalgan rasmiy takyaga aylanadi va unda quyidagi binolar vaqf qilinadi: ichki ust qavatdagi uchta alohida xona, devonxona, hojatxona, tahoratxona, pastki qavatda ikki maydonxona, uchta darveshxona, hojatxona, omborxona va og‘ilxona, mevali va mevasiz daraxtlarga ega katta bog‘ (*eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli kebîr bağçe*), bog‘ga tutash uzumzor (*kürûm-i mağrûsah bağ*), bog‘da xaroba holdagi ayvon, quduq (*bi‘r-i mâ‘*) va boshqa qo‘shimcha binolar (*müştemilât-ı ma‘lûmeyî hâvî*). Vaqfnomada bu mulklar barcha huquq va vakolatlari bilan (*bi-cümeti mâ yeştemiluhu ve yahvihî*) vaqf qilinib quyidagi shartlar belgilandi:

I. Hozirda tayinlov bilan takyaning shayxi bo‘lgan Naqshbandiyi O‘zbekiyyadan **Al-Hoj Abdulg‘afur Afandi** tirik ekan shayxlik maqomida bo‘ladi va ushbu joyda yashaydi.

II. Vafot etgandan keyin takyaga kim shayx etib tayinlansa, ushbu joyda u kishi istiqomat qiladi.

III. *Zoviya* shayxidan tashqari, Movaraunnahrning O‘zbek viloyatidagi Samarqand shahri Qalandarxona mahallasi aholisidan bo‘ydoq (*mücerred*) bo‘lgan o‘zbek faqr, darveshlari ham bu yerda yashay oladi.

IV. Vaqfni shayxulislom nazorat qilib boradi.

V. Vaqf ishlariga vasiylik vaqfdor tirik ekan, uning o‘z ixtiyorida bo‘ladi.

VI. Vafotidan keyin o‘z avlodlarining (*evlâdîma ve evlâd-ı evlâdımın ve evlâdî evlâd-ı evlâdımın batnen ba‘de batnin*) eng kattasi vasiylik qiladi

VII. Agar nasli uzilib qolsa, vasiylik nozirning ma‘qul topishi asosida po‘stnashin bo‘lgan shayx va darveshlarning ixtiyori bilan ishonchli va to‘g‘ri kishiga beriladi.

VIII. Agar shartlarga rioya qilish mushkul holga kelsa, vaqf mutlaqo *fuqaroyi muslimin* (musulmon yo‘qsillar) uchun ajratiladi.

Vaqfdor Xalil Og‘a qariyb 14 oy keyin o‘z vaqfida ba‘zi o‘zgarishlarni amalga oshiradi. 1203 yil 11-jumod-ul-oxir (1789-yil 9-mart) sanali ilovasida bu yerda istiqomat qiluvchilar haqidagi avvalroq faqat asli o‘zbek bo‘lgan bo‘ydoq darveshlarga

¹ VGMA, № 265/72.

² VGMA, № 265/79.

³ Vaqfnoma bir yarim oydan keyin, 1202-yil 22-jumod-ul-avvalda (1788-yil 29-fevralda) ro‘yxatga olingan. VGMA, № 578/199/58; Övüç, “1341 Defterine Göre 1925’te Üsküdar Tekkeleri”, 95.

mumkinligi sharti yengillashtiriladi va musofir naqshbandiylar, yo'qsillarni ham ushbu ro'yxatga qo'shtiradi.

Yana bir qo'shimcha esa shayx tayinlanishi bilan bog'liq. Avvalroq shayx tayinlash ishini o'z davrining shayxulislomi amalga oshirsin degan bo'lsa (*vakf-i mezkûr şeyh-i meşâyihü'l-İslâm ve müfti'l-enâm hazretlerinin sâye-i nezâret-i aliyyelerinde âsûde ola*), bu safar shayx hazratlari vafot etadigan bo'lsa, u kishi maqbul deb topgan layoqatli kishi po'stni¹ egallaydi deb o'zgartirilgan. O'zidan keyin vakolat qaytadan shayxulislomga o'tadi². Aslida shayxni tayinlash shayxulislomning vakolatiga kirishi taomilda mavjud bo'lsa ham bu yerda vaqfdor tayinlovda o'zini birinchi darajaga qo'ygan.

Xalil Og'a vaqfnomasida daromad keltiruvchi biror ko'chmas / ko'char mulk mavjud emas. Shu bois na shayxlik vazifasi uchun na boshqa vazifa uchun biror maosh / vazifa belgilangan emas³. Bu holat endigina tashkil topish bosqichida bo'lgan muassasaning bu davrda mustahkam shaklga ega bo'la olmaganini ko'rsatadi.

Takya shayxligining bo'ydoq (*mücerred*) darveshlarga berilishi qalandarxona dargohlarida an'anaga aylangan bo'lsa-da, bu takyaning shayxlik shartlarida bunday alohida modda yo'q⁴. Shuningdek vaqfnomada shayxlikning otadan o'g'ilga o'tishiga to'sqinlik qiluvchi biror modda ham yo'q. Vaqf tashkil topgan yilda vafot etgan Abdulg'afur Afandi takya qabristoniga dafn etilgan. Peshlavhasida shunday yozilgan:

Merhûm ve mağfûrun leh / eş-Şeyh Abdül / gafur / ibn-i Monla / Âlim Buhârî / Ruhuna Fâtîha / Sene 1202.

Tarjimasi: *Marhum va gunohlari afv qilingan Ash-Shayx Abdulg'afur ibn Mulla Olim Buxoriy ruhiga fotiha. 1202- yil.*

5. Sayyid Hoji Mehmet Afandi bin Sayyid Mehmen Samarqandiy (vafoti 1204-yil 1-zulqa'da/1790-yil 12-avgust). Abdulg'afur Afandining vafoti ortidan shayxlik huquqiga ega bo'lganlardan Mehmed Afandining talabi, shayxulislom Mehmet Komil Afandining (1788–1789) ishorasi bilan 1202-yil 22-rajab (1788-yil 28-aprel) sanasida bu kishiga berilgan⁵.

6. Sayyid Hoji Rajab Afandi bin Mehmed Samarqandiy (vafoti 1205-yil jumod-ul-avval/1791-yil yanvardan keyin). Oldingi shayx Mehmed Afandining ikki yildan ziyodroq davom etgan shayxligidan keyin vaqfdor Xalil Og'a ham qatnashgan majlisda o'zining bu vazifa uchun tayyor emasligini qabul qilgan holda o'z roziligi bilan shayxlikni Rajab Afandiga topshiradi. Rajab Afandi *darveshlarning husni*

¹ *po'st* – shayxlik maqomi, pir, takya shayxi.

² VGMA, № 237/413.

³ Bu takyaning so'nggi faoliyatigacha davom etgan. Masalan oxirgi shayxlardan Sodiq Afandining (vafoti 1333 / 1915 yil) shayxlikka tayinlanishi vaqtida bu alohida ta'kidlangan. BOA (V), Evkaf Mektubi Kalemi [EV.MKT], 2909/20 (15).

⁴ Misol uchun Uskudar Chinilida o'rin olgan "Naqshiy afg'oniyalar takyasi"da vaqfdor No'mon Pashaning 1207-yil 19-sha'bon (1793-yil 1-aprel) sanali vaqfida shayxlik bo'ydoq dareshlardan birortasiga beriladi. VGMA, № 627/394/195. Uning yonginasidagi Qodiriy Fayzulloh Afandi takyasida ta'sischi shayx Fazlulloh Afandining 1150-yil 24-jumod-ul-avval (1737 yil 19-sentabr) sanali vaqfida ham shayxlik bo'ydoq (*kayd-i iyalden müberra, mücerred*) bir darveshga shart qilingan. VGMA, № 625/61/55. Bu takyalar haqida ma'lumot olish uchun qarang: Erkan Övüç. *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri*. Doktora Tezi. – Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022. – S. 202–212, 450–457.

⁵ Hujjatdagi sananing oy qismi to'liq va aniq o'qila olmagan uchun rajab sifatida talqin etildi. VGMA, № 265/92.

*shahodati*¹ bilan vaqflar inspektori Mehmet Tohir Afandining bildirishnomasi, shayxulislom Hamidzoda Mustafa Afandining (1789–1791) ishoratlari² bilan 1204-yil 1-zulhijja (1790-yil 12-avgust) sanasida shayxlikka tayinlangan³.

Rajab Afandi vazifasida hali 6 oy ishlamay turib, shayxlikni o'z rizosi bilan 1205-yil 4-jumod-ul-avval (1791-yil 9-yanvar) sanasida Hoji Mehmed Sayyoh-i Samarqandiyga topshiradi⁴.

7. Shayx Hoji Mehmed Sayyoh-i Samarqandiy (vafoti 1206-yil 27-jumod-ul-avval/1792-yil 22-yanvar). Mehmed Afandining talabi va shayxulislom Mehmed Makkiy Afandining ishoratlari asosida shayxlik bu kishiga topshiriladi⁵. Uning shayxligi 1 yil davom etadi.

8. Shayx Mehmed Rajab Afandi (vafoti 1208-yil 20-rabi-ul-oxir/1793-yil 25-noyabr). Mehmed Sayyoh-i Samarqandiyning ukasi. Akasining vafotidan keyin o'zining talabi, shayxulislom Mehmed Makkiy Afandining ishoratlari bilan 1206-yil 27-jumod-ul-avval/1792-yil 22-yanvar sanasida shayxlik vazifasiga keltirilgan⁶.

Mehmed Rajab Afandi hali 2 yil ishlamay turib *bu ishning ahli va shayxlikni ifo qilish (ya'ni bajarish) uchun layoqati yetarli bo'lmagani bois* shayxulislom Mehmed Orif Afandining ishoratlari bilan 1208-yil 20-rabi-ul-oxir/1793-yil 25-noyabr sanasida shayxlikdan olinadi (*raf'*)⁷ va o'rniga Shayx Mehmed Samarqandiy tayinlanadi⁸.

Bu yerda tasdiqlashni talab qiladigan vaziyat mavjud. "Silsilanoma" yozuvchisiga ko'ra Buxoroli Mehmed Rajab Afandi 1231-yil 15-zulhijjada (1816-yil 6-noyabr) vafot etgan. Biz shayxlar ro'yxatida 13- 'rinda sanab o'tadigan mushtarak shayxlar, ya'ni **(13.1) Mehmed Sodiq** va **(13.2) Abdurrazzoq Afandilar** bu Rajab Afandining o'g'illaridir. M. Nermi Haskanning so'zlariga ko'ra, qabristonda ularni qabrtoshlari aniqlanmagan⁹. Silsilada 6-o'ringda yana bir Rajab Afandi bor. Birinchi **(6)** Rajab Afandi o'z roziligi bilan shayxlikni topshirgan bo'lsa, ikkinchisi **(8)** shayxlikdan chetlashtirilgan. Bu ma'lumotlarga qaramay, ikkovining ayni kishi bo'lish ehtimoli yuqori.

9. Shayx Mehmed Samarqandiy (vafoti 1210-yil 2-rabi-ul-oxir/1795-yil 16-oktabr). Farzandsiz (*bilâ valad*) vafot etgani uchun shayxlik o'zining iltimosiga binoan 1210-yil 2-rabi-ul-oxirda (1795-yil 16-oktabr) shayxulislom Mehmed Orif Afandining tayinlovi bilan Hoji Shayx Nazar Samarqandiy Afandiga beriladi¹⁰. U ikki yil shayxlik qiladi. Qabri dargohdagi qabristonda. 10 misrali qabrtoshining oxirgi misrasi quyidagicha: "*Göçdü Hacı Şeyh Mehmed dâr-ı ukbâya bugün*". Tarjimasi: *Ko'chdi Hoji Shayx Mehmed dori uqboga (oxiratga) bugün*.

¹ Ya'ni, uning loyiqligi haqida darveshlarning shohidligi.

² *ishorat* – hujjatning eng oxirida imzoga o'xshash ishorat bilan hujjatni tasdiqlash

³ VGMA, № 265/149.

⁴ BOA, C.EV, № 661/33348.

⁵ BOA, C.EV, № 661/33348.

⁶ BOA, C.EV, № 104/5157.

⁷ *raf'* – bekor qilish.

⁸ BOA, C.EV, № 99/4938'dagi hoshiya qaydi.

⁹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, 1/434.

¹⁰ BOA, C.EV, № 99/4938. Mehmed Afandi Toshkendiyning "Silsilanoma"sidagi 4-shayx.

10. Hoji Shayx Nazar Samarqandiy (vafoti 1212-yil 11-rajab/1797-yil 30-dekabr)dan sal oldin). 2 yildan sal ko'proq davom etgan shayxligidan so'ng o'limidan keyin uning iltimosiga ko'ra shayxulislom Mehmed Orif Afandining tayinlovi bilan 1212-yil 11-rajabda (30-dekabr 1797-yil) vazifasi Hofiz Xalil Buxoriyga topshiriladi¹.

11. Hoji Hofiz Xalil Buxoriy (vafoti 1227/1812). O'zidan oldingi shayxlar bir-ikki yil davom etgan vazifalari hisobga olinganda, bu kishi ancha uzoq, taxminan 15 yil shayxlik davriga ega bo'ladi. Xalil Buxoriygacha takya shayxligida ota-o'g'il munosabati ko'rilmagan bo'lsa, undan keyin shayx ikki o'g'li **(12.1) Shayx Ibrohim** (vafoti 1234/1819?) va **(12.2) Shayx Ismoil** (vafoti 1234/1819?)² o'rtasida taqsimlanadi³. Bu esa takyada bundan keyin davom etadigan mushtarak shayxlik modelining Uskudardagi birinchi misollaridan biridir⁴.

Xalil Buxoriy qayerga dafn etilganini aniqlab bo'lmadi. Shayxlikning ikkinchi sherigi Ismoil Afandi haqida hali yetarlicha ma'lumot topa olmadik.

Ibrohim afandi farzandsiz vafot etgach, shayxlik Shayx Mehmed Rajab Afandi al-Buxoriyning (vafoti 1231-yil 15-zulhijja/1816-yil 6-noyabr) farzandlari **(13.1) Mehmed Sodiq** va **(13.2) Abdurazzoq** ismli ikki aka-ukaga berildi. Hozircha ushbu tayinlov bo'yicha hujjat topa olmadik. Biz shayxlikning o'zgartirilish sanasini takya uchun ajratilgan to'lov yozuvidan aniqlab olishimiz mumkin. Zero takyadagi yillik mavlidi nabiylar tilovati uchun Sulton Mustafo vaqfidan ajratilgan mablag'lar 1234-yil 11-rabi-ul-oxir (1819-yil 7-fevral) sanasida Ibrohim va Ismoil afandilarga ajratilgan. 20 kundan keyin esa (27-fevral) Mehmed Sodiq va Abdurazzoq afandiga ajratilgan⁵.

Sodiq va Abdurazzoq afandilar birgalikda boshqarayotgan takyalarida go'sht nafaqasi yo'qligi, shu sababli darveshlar qiyinchilikka tushib qolgani aytib *boshqa o'xshash takyalar* kabi go'sht ajratishni talab qiladilar, ularning iltimosiga ko'ra takyaga kuniga 2 uqiya (taqriban 2,6 kg) go'sht ajratila boshlanadi (1255-yil 1-ramazon/1839-yil 8-noyabr)⁶.

Sheriklardan biri Sodiq Afandi 30 yillik mushtarak shayxligidan keyin vafot etganida (1262-yil 17-rabi-ul-oxir/1846-yil 14-aprel) takyadagi qabristonga dafn etilgan. Uning 10 misralik qabrtoshining oxirgi misrasi quyidagicha: "*Vâh Sâdik Efendi itdi vefât*".

Sodiq Afandi vafotidan keyin shayxlikning yarim hissasi va 50 qurush maosh uning ikki o'g'li **(14.1) Ibrohim Adham** va **(14.2) Mehmed Solihga** (1262-yil 1-

jumod-ul-avval/1846-yil 27-aprel) o'tadi¹. Shu bilan birga takyani boshqarishni uning sherigi va ukasi **Shayx Hoji Abdurrazzoq** zimmasiga oladi².

Abdurrazzoq Afandi davrida takya kichik ta'mirdan o'tadi. Oldingi tekshiruv va ta'mirlash chamasi 4400 qurush, gilam xarajatlari qariyb 1100 qurush bo'lgan bo'lsa, ta'mirlash vaqtida ruxsatnoma va boshqa rasmiy to'lovlar hisobga olinmay qilingani sabab yangi tekshiruv bilan qo'shimcha 1800 qurush sarflanadi. Vaqfning yetarli imkoni bo'lmagani tufayli xarajat Laleli vaqfiga xarajat sifatida qayd etiladi (*Irade-i seniyye*³, 1268 yil 17 jumod-ul-avval/1847 yil 12-iyun)⁴.

Abdurrazzoq Afandining jami 300 qurush daromadi bor bo'lib, akasining vafotidan keyin buning 100 qurushi (akasining yarim hissasi bilan birga) o'zi uchun, 200 qurushi darveshlar uchun edi. Ammo bu miqdor yetarli bo'lmagani uchun mablag'ni ko'paytirishni so'raydi. Vaqflar noziri kambag'al va darveshlarning tunash joyi bo'lgan o'xshash takyalar bilan solishtirganda ushbu takyaga ajratilgan mablag'ning kam bo'lganligi sababli bu safar rad javobi berilsa, qiyin ahvolga tushishlarini hisobga olib, muassasaga maosh va mukofot pullari ajratilishi bo'yicha mavjud tartibni saqlab qolish va keyinchalik paydo bo'ladigan mahsulotlarga almashtirish sharti bilan oziq-ovqat uchun Vaqflar xazinasidan beriladigan mablag'ni 200 qurushga oshirib 500 qurush berishni taklif qiladi. Majlisi Vala⁵ tomonidan muvofiq deb topilgan talab 1263-yil 3-sha'bon (1847-yil 17-iyul) kuni podishohga taqdim etilgan va kerakli tasdiqnoma oradan 4 kun o'tib, 7-sha'bon (21-iyul) kuni chiqqan⁶.

9 yil shayxlik qilgan Abdurrazzoq Afandining o'g'li yo'q edi va u hijriy 1271-yil 24-jumod-ul-oxir/1855-yil 13-martda⁷ vafot etgan va takyadagi qabristonga dafn qilingan.

Abdurrazzoq Afandidan keyin uning shayxlikdagi yarim ulushi shayxulislom Mashrabzoda Mehmed Orif Afandining (1854–1858) tayinlovi bilan 1271-yil 2-zulhijjada (1855-yil 16-avgustda) jiyanlari **(14.1) Ibrohim Adham** va **(14.2) Mehmed Solihga** mushtarak shayxlar sifatida berildi⁸.

14.1. Shayx Hoji Ibrohim Adham (1246 yil/1830–1831 yil – 19-shavvol 1321 yil/8-yanvar 1904 yil). Ibrohim Adhamning yarim asrlik shayxligi uning qobiliyatlari bilan birlashgani bois san'at va sanoat tariximizda "O'zbeklar takyasi" muhim o'ringa ko'tarildi. Abru⁹ san'atini u Buxoroda o'rgangan va Istanbulda davom ettirgan otasi

¹ BOA, *Irade Dahiliye [I.DH]*, № 121/6150; VGMA, № 506/139.

² BOA, *I.DH*, № 122/6215; BOA (V), *Evkaf Ruznamçe [EV.RZN]*, № 48/106.

³ *Irade-i seniyye* – podshohning buyruqlariga beriladigan nom, masalan farmoni oliy kabi.

⁴ BOA, *Meclis-i Vala Evrakı [MVL]*, № 330/85; BOA, *Irade Meclis-i Vala [I.MVL]*, № 234/8179; BOA (V), *Evkaf Tahrirat [EV.THR]*, № 330/113 (99).

⁵ Majlisi Vala – Tanzimot davri Usmonli davlatida islohotlarni rejalashtirish va ijrosini nazorat qiluvchi oliy qonun chiqaruvchi va sud sifatida xizmat qilgan oliy kengash.

⁶ BOA, *I.MVL*, № 101/2207; BOA (V), *EV.RZN*, № 48/106.

⁷ BOA, *I.MVL*, № 356/15572; BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı [A.MKT.NZD]*, № 155/85; № 181/79.

⁸ VGMA, № 301/113; № 892/62; Meclis-i Meşayih Arşivi (MMA), № 1774/143; BOA (V), *Evkaf Muhasebe Kalemi [EV.MH]*, № 523/4; BOA (V), *Evkaf Mektubi Kalemi Cihat Kalemi [EV.MKT.CHT]*, № 268/124(80).

⁹ *Abru san'ati* – suv ustiga tasvir chizib, qog'ozga tushirish san'ati.

Sodiq Afandidan o'rgangan, bundan ham ko'ngli to'lmay, o'z ta'biri bilan aytganda, "soatchilikdan boshqa barcha ishlar bilan band edi". Shu bois o'sha davrning ifodasi bilan aytganda "hazorfan" (ming san'at egasi)¹ sifatida mashhur bo'lgan. U xattotlik, abru, duradgorlik, o'ymakorlik, naqqoshlik, to'qimachilik, matbaachilik kabi ko'plab hunarlarni yuksak mahorat bilan bajara olgan.

1869-yilda Midhad Posho tomonidan asos solingan Sanoat maktabida ko'plab dastgohchi va tekislovchi ustalar tayyorlagan² va Turkiyada birinchi qo'rg'oshin quvurini quygan Ibrohim Adham bir vaqtlar Ka'ba va Harami sharifni ta'mirlash uchun Hijozga yuborilgan edi. 1867-yilgi xalqaro Parij ko'rgazmasida o'zi yasagan asbob-uskunalar bilan qatnashgan va medal bilan taqdirlangan Ibrohim Adhamning ixtirosi bo'lgan bug' mashinasining plastinkasi hozirga qadar takyada saqlanmoqda.

Ibrohim Adham Afandi bir hindistonlikdan to'qima gilam texnikasini o'rganadi. Aytishlaricha, Sulton Abdulaziz va Abdulhamid II uning to'qiganlarini juda yaxshi ko'rgan hamda saroy jihozlashda ishlatish uchun unga buyurtma bergan. Adham Afandi Sulton Abdulhamid II ga sovg'a qilgan bezakli (musanna') yozuv tortmasi sultonga juda yoqqan va u 1308-yil 29- sha'bonda (1307-yil 28- mart/1891-yil 9-aprel) iftixor medali bilan taqdirlangan³.

Adham Afandi hozircha aniq sanasi noma'lum vaqtda ta'mirlash maqsadida Hijozga ikki marta bordi⁴. Adham Afandining tarjimai holidagi ko'riladigan Manisaga borgani ana shu Hijoz safari bilan bog'liqqa o'xshaydi. Birinchisi 1881-yil 24-yanvarda boshlangan yozishmalarda uchratganimizga ko'ra, Adham Afandi bir muddat Manisada mehmon bo'lgan. Manisaning Jomeyi Kabir mahallasidagi Hojat (Qal'a) masjidining imomligi bo'sh bo'lgan. Imtihonni muvaffaqiyatli topshirgandan so'ng, ushbu lavozimga tayinlanishi so'raladi. Ammo ikki vazifani bir kishi bajarishi mumkin emasligi sababli Adham Afandining hozirgi takya shayxligi uning imomlikka tayinlanishiga qonuniy ravishda to'sqinlik qiladi⁵.

Adham Afandining shayxlik davrida (1855–1904) ilm-fan va san'at maskaniga aylangan "O'zbeklar takyasi" tarkibida matematik Solih Zaki Bey, Maktabi Harbiya noziri G'olib Posho, rassom Husayin Zekai Posho, Xalide Adib Adivarning otasi Adib

¹ *Hazorfan* – ko'plab hunar egalari uchun ishlatiladigan sifat.

² Ibrohim Adhamning mazkur Sanoat maktabining asoschisi ekanligi haqidagi iddaolarga ehtiyotkorlik bilan yondashish zarurligi haqidagi xulosalar uchun qarang: Okan Yeşilot va b. *Istanbul'daki Türkistan Tekkeleri: Ata Yurt ile Ana Yurt Arasındaki Manevi Köprüler*. – Istanbul: TÜRKÇEK, 2017. – S. 261–263.

³ BOA, *İ.DH*, № 1223/95695.

⁴ Yeşilot va b. *Istanbul'daki Türkistan Tekkeleri*. – S. 263.

Suheyil Unverning qaydlariga asoslangan ushbu ma'lumotda aniq sanasi yo'qligi, ammo Ko'ja Haqqi Poshozoda Izzet Poshoning Hijoz hokimi bo'lgan davrda yuborilgani ta'kidlanadi. Ushbu qaydlarga asoslanib, 1881-yilda yuborilgan bo'lishi mumkinligi aytilgan, bu biz yuqorida ishlatgan hujjatning sanasiga ham mos keladi.

⁵ Bu bilan bir qatorda agar ukasi Solih Afandi Manisada istiqomat qiladigan bo'lsa, masjidning muazzinlik vazifasi unga yuklatilishi mumkinligi aytilgan. BOA (*V*), *EV.MKT*, 1296/89 (48 vb.).

Ikki vazifaning bir shaxsda jamlanishini taqiqlovchi *tavjihi jihod nizomnomalari* va ularning tahlili uchun qarang: Övüç. *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke ilişkileri*, 694 vb.

Taxminlarga ko'ra, yuqorida tilga olingan Qal'a / Hojat masjidi birinchi marta Saruxon Bey (vafoti 1345 yil) tomonidan qurilgan. Ta'kidlanishicha, 1670-yillar boshida ta'mirlangan masjid hozirda vayronaga aylangan.

Hanefi Erkul. *Td. 544 No'lu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları*. Yüksek Lisans Tezi. – Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. – S. 34.

Bey, faylasuf Rizo Tavfiq (Bo'lukboshi) kabi mashhur shaxslarning faoliyat olib borgani ma'lum.

Uning shayxlik paytida tayyorlangan 1288 (1871)-yildagi *Aholi hisoboti kitobida* (224-son) takyaning Istanbuldagi 35 markaz orasida joy olishi (33-markaz) Ibrohim Afandi va takyaning zikr etilgan diqqatga sazovor joy bo'lgani haqidagi ko'rsatkichlaridan biridir¹. Bu ro'yxatga ko'ra, u yerda keyinchalik shayx bo'ladigan ukasi Mehmed Solih Afandi, o'g'li Mehmed Sodiqlik va ko'pi buxorolik bo'lgan 13 darvesh, jami 16 kishi istiqomat qilar edi. Takyaning aholisi 1885-yilda 13 erkak va 8 ayoldan iborat bo'lgan².

Adham Afandi takyani ta'mirlash va ajratilgan mablag'ni ko'paytirish uchun tashabbus ko'rsatadi. Har ikki talab ham kun tartibiga qo'yilgani Yulduz saroyi bosh kotibi Surayyo Afandining 1308-yil 29-rajab (1891-yil 11-mart) sanasidagi qaydi orqali ma'lum bo'ladi³.

Takyada ta'mirlash ishlari uch yil kechikish bilan boshlanadi. Birinchi ish sifatida narx tekshiruvi o'tkaziladi va 56 mingdan ko'p qurushga ehtiyoj borligi aniqlanadi. Dargohning hech qanday daromadi yo'qligi sababli, Vaqflar xazinasining ortiqcha daromadidan imkon qadar ko'proq sarflash orqali xarajatlarni tenglashtirish maqsadga muvofiq deb topiladi. Miqdorni biroz kamaytirish uchun qilingan ikkinchi tekshiruv Shahramonati⁴ tomonidan amalga oshiriladi. Bu safar miqdor 45.016 qurush va 30 paraga⁵ tushiriladi va 1311-yil 18-ramazon sanasida (1894-yil 25-mart) buyruq bilan xarajatlarni ayni budjetdan qoplash nazarda tutilib ruxsat beriladi⁶.

Asr tugashidan oldin takya boshiga baxtsizlik tushadi. 1897-yil 5-fevralda qabristondagi Ali Rizo Afandi maqbarasiga o'g'ri kirib, gilam o'g'irlab ketiladi. Tekshiruv davomida maqbaraning temir panjarasining rom qismi bir asbob bilan sindirilgani ham aniqlanadi⁷. O'g'rilik hodisasining natijasi qanday bo'lganini aniqlab bo'lmadi.

Ta'mirdan keyin 4 yildan ko'proq vaqt davomida hujjatga (1316/1898) ko'ra, takya oshxonasiga ajratilgan budjet quyidagicha: kunlik 18 juft dumaloq fodula noni⁸, 2 uqiya⁹ go'sht, oylik 30 uqiya oddiy yog' (*ravgoni soda*), 4 cheki¹⁰ o'tin, yillik 2500 uqiya ko'mir, sabzavot va boshqa xarajatlar uchun oylik 350 qurush¹¹.

Ibrohim Adham qarigani sababli uzoq vaqtdan beri o'z vazifalarini chiroyli bajara olmaganini aytib yarim ulush shayxlik huquqini o'g'li Sodiqlik Afandiga qoldirmoqchi

¹ Ahmed Nezihi Galitekin. *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*. – Istanbul: İşaret Yayınları, 2003. – S. 379–380.

² Baha Tanman. "Özbekler Tekkesi" / *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. – İstanbul: Tarih Vakfı – Kültür Bakanlığı, 1994. – 6 / 200.

³ BOA, *İ.DH*, № 1218/95389.

⁴ *Shahramonati* – Usmonlilar davrida Istanbul shahrining tozaligi, obodonchiligi va xavfsizligi bilan bog'liq ishlarni amalga oshirgan tashkilot.

⁵ *para* – qurushning qirg'indan biri.

⁶ BOA, *Şura-yı Devlet Evrakı [ŞD]*, № 129/44; BOA, *İrade Evkaf [İ.EV]*, № 6/17; VGMA, № 2047/155.

⁷ BOA (V), *EV.MKT*, № 2260/7(3); № 2261/146 (80).

⁸ fodula noni – tarqatish uchun pishirilgan maxsus non turi.

⁹ uqiya – og'irlik o'lchovi, qanchaligi turli manbalarda turlicha ko'rsatilgan, odatda 1 uqiya = 1,28 kg.

¹⁰ Bir cheki taqriban 225 kg keladi.

¹¹ BOA, *İrade Hususi [İ.HUS]*, № 67/83; BOA, *Babiali Evrak Odası Evrak [BEO]*, № 1192/89389.

bo'ladi. Majlisi mashoyix ham Sodiq Afandini har tomonlama yetarli va malakali bo'lgani bois (*ezher cihet erbâb-ı ehliyet ve kifâyet*) 1320-yil 1-zulhijja/1903-yil 1-mart sanasida tayinlovni maqsadga muvofiq deb topadi¹. Sodiq Afandining shayxlik hujjati 1321-yilning 8-ramazonida (1903-yil 28-noyabrda) chiqarilgan, otasidan meros qolgan *taomiya* (yegulik xarajatlar) esa uning qaramog'iga o'tishi 1904-yil iyuliga qadar kechikkan².

Adham Afandi vafot etgach, takya qabristoniga dafn etilgan³. Uning yaqinlaridan biri shoir Rizo Tavfiq Bo'lukboshi tomonidan tayyorlangan toshbitik 16 misradan iborat. Bitikning oxirgi ikki misrasi quyidagicha:

Gelip bir ehl-i dil etti salâ kim şeyh-i rûşen-dil

Cebin-sây-ı sücûd olmuş yatır pîr âsitîninde

14.2. Shayx Hoji Mehmed Solih Afandi (1251-yil/1835–1836 yil – 1325-yil zulq'ada /1907-yil dekabrda) oldin: bu sana uning o'g'li Bahouddin Afandining shayxlik ulushidan voz kechganligi haqidagi hujjatdan olindi). Solih Afandi ham o'zidan oldingilardak hunar ahlidan. Uning takyasi ham savdogarlardan tortib sayyohlargacha ko'p ziyoratchiga ega bo'lib, davomli darveshlari ko'p bo'lgan makonlaridan biri hisoblanadi. Takyaning daromadi buncha kishining ovqatlanishi va yashashi uchun yetarli bo'lmagach, ular yechim sifatida takyada tosh bosma (litografiya) usulida kitob chop eta boshlaydilar. Ehtimol oddiy usul bilan kitob bosgan bo'lsa-da, bosmaxonaning qachon ishga tushgani ma'lum emas. Solih Afandining 1276-yil 15-jumod-ul-avval (1859-yil 10-dekabr) arizasidan ma'lum bo'layotgan bu harakat, bu safar yana-da jiddiylashadi va harflar bilan kitob chop etish uchun ruxsatnoma talabigacha boradi.

1273-yil 12-jumod-ul-oxir (1857-yil 8-fevral) kuni chiqarilgan *Matbaa nizomnomasining* 1-moddasiga ko'ra, hech kim Maorif kengashi va Zobitlik vazirligidan ruxsat olmay turib kitob chop eta olmaydi, shuningdek, Bosh vazirlik muvofiq deb topmagan hech qanday joyda bosmaxona tashkil etilmaydi⁴. Solih Afandi mahalla imomi va oqsoqolidan tegishli tartib-qoidalarga muvofiq ish yuritishi, tartib-qoidaga zid ish qilmasligi haqida kafolat oladi. Nihoyat, Maorif kengashining 1276-yil 11-shavvol (1860-yil 2-may) sanasidagi nizomga qarshi ish olib borsa, u va uning kafillari jazolanishi haqidagi so'nggi ogohlantirishidan so'ng, 11-mayda Sulton Abdulmajidning buyrug'i asosida o'sha davrda mavjud ikki chop etish texnikasi – toshbosma va litografiya usulida kitob bosib chiqarish jarayonini amalga oshirish uchun qonuniy asosga ega bo'ladi⁵.

¹ MMA, № 1774/143.

² BOA (V), *EVMKT*, № 2909/18(15), № 2909/19 (15), № 2909/20 (15), № 2909/115 (84); BOA, *EVMKT.CHT*, № 578/86 (35).

Taftish mahkamasi tomonidan shayxlik hujjatining tasdig'i 1321-yil 8-zulhijjada (1904-yil 25-fevralda) amalga oshgan. VGMA, № 892/62.

³ BOA (V), *EVMKT*, № 2864/52 (29); № 2864/53(29).

⁴ BOA, *IMVL*, 367/16095. Shuningdek qarang: Fatmagül Demirel. Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi. // *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. – № 3/5. – 2004. – S. 89–104.

⁵ BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı [A.MKT.MHM]*, № 183/44; BOA, *İ.DH*, № 455/30173.

Xonaqohda bosmaxona ishlarining amalga oshirilishi uchun qarang: Muharrem Varol. 19. Yüzyıl İstanbulu'nda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri. // *Osmanlı Araştırmaları*. – № 42. – 2013. – S. 323–326.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, Solih Afandi ukasi bilan bir muddat Manisada bo'lib, o'g'li Bahouddinni shu yerda qoldirgan. Manisada yashash muddati va maqsadi hali aniqlanmagan.

Akasi Adham Afandi hayotligida takya ta'mirlash boshlanganiga 10 yildan sal ko'proq vaqt o'tadi va bu vaqtda takya xavfli darajada vayronaga aylanganiga guvoh bo'lamiz. Pudratchi Ali Afandiga o'tkazilgan jami 27.500 qurush ta'mirlash xarajatlari Sulton Mahmud II vaqfi tomonidan to'langan va bu bo'yicha qaror 1324-yil 25-jumod-ul-avval (1906-yil 17-iyul) sanasida qabul qilinadi¹.

15. Mehmed Sodiq Afandi, Ibrohim Afandining o'g'li bo'lib (1274 yoki 1275/1857–1859 yil, 1333-yil 17-jumod-ul-oxir/1915-yil 2-may), takyada tug'ilgan. U Uskudardagi Mulkiya o'rta maktabini tamomlagan va Uskudar muallimlaridan biri Vildan Faik Afandidan ijozat olgan² va Maorif vazirligining 1312-yil 24-muharram (1894-yil 28-iyul) sanali 220-sonli rasmiy ruxsatnomasi bilan "Ussi lisoni turkiy" nomli chig'atoy tilining maxsus qoidalari bo'yicha (Chig'atoycha grammatika kitobi) asarini nashr ettirgan. Rumiylar taqvim bilan 1312-yil (milodiy 1896-yil) avgust oyida *Majlisi idorayi amvoli aytom qalami* idorasiga³ kotib etib tayinlangan va 1320-yil 1-iyunda (1904-yil 14-iyun) bosh kotib yordamchisi lavozimiga ko'tarilgan. O'sha yili otasi vafot etgach, "O'zbeklar takyasi" (1321/1904) shayxi, 1320-yil (1904-yil) aprel oyida esa "Majlisi Mashoyix"ga a'zo bo'ladi. Sodiq Afandi 1317-yil ramazonida (1900-yil yanvar), to'rtinchi darajali *Majidiy* nishoni bilan taqdirlangan, 1322-yil safar oyida (1904-yil may) *Harakati xorij* Bursa mudarrisligini zimmasiga olgan, Uskudardagi Ravzayi taraqqiy maktabida o'n bir yilcha fors tilidan dars bergan⁴.

Shayxlikning yarim ulushi 1903-yilda otasining voz kechishi bilan unga berilgan. Shayxlikning qolgan yarmi amakisi Solih Afandi qo'lida bo'ladi. U vafot etgach, shu paytda Manisada yashovchi amakisining to'ng'ich o'g'li Bahouddin Afandi o'z huquqlaridan voz kechadi (*adem-i talebine mebnî*) va 1325-yil 20-zulqa'da (1907-yil 25-dekabr) sanasida *Mahkamayi taftishning* buyrug'i va shayxulislomning tayinlovi bilan 1326-yil 8-jumod-ul-avval (1908-yil 8-iyun) kunida shayxlik vazifasi to'liq unga yuklanadi⁵.

Sodiq Afandi 1323–1328 (1905–1911) yillarda *Majlisi mashoyix* a'zosi edi⁶. Dastlabki 5 yili mushtarak ravishda, 7 yil yakka o'zi, jami 12 yil shayxlik qilgan Sodiq Afandi vafot etgach, takya qabristoniga dafn etilgan⁷.

16. Shayx Ato Afandi (rumiy 1298/hijriy 1299/milodiy 1882–1936-yil 16-iyun) Sodiq Afandining to'ng'ich o'g'li. Uning tug'ilgan sanasi uchun turli taqvimlarda

¹ BOA, *ŞD*, № 175/42; BOA, *İ.EV*, № 41/11; BOA (V), *EV.MKT*, № 3047/166 (116).

² Ijozat olish – yetarli ta'lim olib, mustaqil ta'lim berish huquqini olish

³ *Majlisi idorayi amvoli aytom qalami* – Usmonli davlatida yetimlarning mol-mulkini nazorat ostida saqlashga mas'ul idora

⁴ Sadik Albayrak. *Son Devir Osmanlı Uleması*. – İstanbul: İBB Yayınları, 1996. – 3/310.

⁵ VGMA, № 137/133 (2235-tartib raqami). Shuningdek qarang: BOA (V), *EV.MKT*, № 3245/79 (59).

⁶ MMA, № 1777/106, 107. Biroq Sodiq Afandining nomi *Majlisi mashoyix* daftarlarida tilga olinmagani aytilgan: Mine Durmuş. *Meclis-i Meşâyih'in Kuruluşu ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi. – İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016. – S. 57.

⁷ Sodiq Afandining bu qabristonga dafn etilishi uchun ruxsat 1333-yil 17-jumod-ul-oxir (1915-yil 2-may) sanasida rasmiy hujjat bilan berilgan. BOA, *BEO*, № 4352/326378; № 4352/326390; BOA, *İrade Mabeyn-i Hümayun [İ.MBH]*, № 17/90.

berilgan sanalarning kesishmasidan 11 noyabrdan 13 martgacha bo'lgan oraliqda tug'ilganini tushunish mumkin. Uskudardagi Ravzayi Taraqqiy maktabida tahsil oldi va 1316-yil 26-rabi-ul-oxirda (rumiy 1314-yil 1-sentabr/ milodiy 1898-yil 13-sentyabrda) 80 qurush maosh bilan *Muhosabati umumiya* idorasining birinchi filialiga ishchi qilib tayinlandi. Ushbu idoradagi xizmatidan so'ng, u 1327-yil 28-sha'bonda (rumiy 1325-yil 1-sentabr/milodiy 1909-yil 14-sentyabrda) Sog'liqni saqlash idorasining ish yuritish bo'limiga o'tkazildi va o'n kundan keyin iste'foga chiqdi¹.

Otasi vafotidan so'ng shayxlikka talabgor bo'lgan Ato Afandi *Majlisi mashoyix* tomonidan o'tkazilgan imtihonida 100 balldan 85 ball olib, malakasini isbotlashi natijasida majlis tomonidan shayxlik lavozimiga tayinlangan (1333-yil 1 -Rajab/1331-yil 2-may/milodiy 1915-yil 15-may).²

Bu kishi shayx Oqil Afandining vafotidan keyin bo'shab qolgan shayxlik maqomida toki Shayx Burhoniddin Afandi shayxlikka tayinlanishiga qadar bir muddat Ayub tumanidagi Qalandarxona takyasida shayx noibi bo'lib xizmat qildi (1336-yil 4-jumod-ul-avval/1334-yil 16-fevral/milodiy 1916-yil 16-fevral)³.

Anado'lida istiqloq urushi boshlanganda Ato Afandi Milliy kuchlar safiga qo'shilish uchun Anado'liga yo'l oldi⁴. Shundan so'ng, *Majlisi mashoyix* kengashi uning mas'uliyati ostidagi shayxlik maqomini bekor qildi va uning o'rniga Uskudar mudarrislaridan Naqshiy Xoja Sodiq Afandini ma'muriy muovini qilib tayinladi (rumiy 1336-yil 19-aprel/milodiy 1920-yil 19-aprel)⁵.

16. Shayx Najmiddin Afandi (O'zbekkangay, 1902–1971) Ato afandining ukasidir. Shayx Ato Afandi shayxlikdan chetlashtirilgach, shayxlikka eng katta nomzod uning ukasi Najmiddin Afandi bo'lib, u o'sha paytda, 17–18 yoshlarda talaba bo'lgan.

Majlisi mashoyix Najmiddin Afandi kamolotga yetgunga qadar Sayyid Ahmad Buxoriy takyasi shayxi Ali Afandining "O'zbeklar takyasi" shayxligi vazifasini bajaruvchi qilib topshirishni maqsadga muvofiq deb topgan (1338-yil 18-zulqa'da/ 1920-yil 3-avgust)⁶. Najmiddin Afandining bu shayxlikka rasmiy ravishda tayinlangani haqidagi hujjatni hozircha topa olmadik. U 5 yil davomida takyaning oxirgi shayxi sifatida xizmat qilgan.

Bu takya haqida 1925-yilga qadar **Naqshiy** (*Topkapı*, № 2/153, *Surnâme*, № 144, *Âsitâne-i Aliyye*, № 110, *Nüfus Vukuatı Defteri*, № 224, *Silsilename*, № 149, *Nüfûs-ı Millî*, № 257, *Mecmûa-i Cevâmi*, № 2/93, *Mecmûa-i Tekâyâ*, № 232, *Taâmiye Defteri*, № 78, *Ihsâiyat*, № 9, *Merâkiz*, № 289, *Rehber-i Tekâyâ*, № 136), **O'zbek** (*Mecmûa-i Cevâmi*), **O'zbeklar** (*Surnâme*, *Âsitâne-i Aliyye*, *Nüfus Vukuatı Defteri*, *Nüfûs-ı Millî*, *Mecmûa-i Tekâyâ*, *ihsâiyat*, *Merâkiz*), **Xoja** (*Taâmiye Defteri*), **Hoji Xoja** (*Muharremiye Defterleri*, № 215, *Topkapı*, *Silsilename*), **O'zbek Hoji Xoja** (*Mecmûa*,

¹ BOA, *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi* [DH.SAİD.d], № 115/53.

² MMA, № 1736/92; VGMA, № 137/133 (2235-tartib raqami).

³ MMA, № 1738/161.

⁴ Ato Afandi va takyaning Milliy ozodlik kurashlarida ko'rsatgan xizmat va foydalari uchun qarang: Hülya Küçük. *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*. – İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003. – S. 79–80, 94.

⁵ MMA, № 1756/35b, 37a; № 1745/168, 169, 167; № 1743/81, 84, 74.

⁶ MMA, № 1740/19.

№ 38), **Qalandarxona** (*Hâlâ Âsitâne-i Aliyye*, № 150, *Rehber-i Tekâyâ*) kabi nomlar tilga olingan bo'lib, takyaning marosim o'tkazish kuni dastlab yakshanba (1256/1840 sanali *Âsitâne-i Aliyye*), keyinchalik juma (1304/1886–1887 sanali *Mecmûa-i Cevâmi*) va nihoyat payshanba kunlari bo'lgan (1307/1889–1890 sanali *Mecmûa-i Tekâyâ* ve *Rehber-i Tekâyâ*)¹.

Xulosa

- Takyada tashkil topgan XVIII asrning so'nggi choragidan to 1925-yilgacha Naqshbandiylilikning mujaddidiylilik tarmog'i faoliyat yuritgan.
- Takya o'zining tasavvufiy faoliyati bilan bir qatorda, Istanbul va Turkiston mintaqasi o'rtasida hamisha aloqa nuqtasi bo'lib kelgan.
- Takya Buxorodan kelgan darveshlar va mehmonlar uchun imtiyozli mehmonxona bo'lib xizmat qilgan.
- Dastlabki davr shayxlari juda qisqa vaqt oralig'ida almashgani ko'rinadi. Bunda takyaning hali to'liq tashkilot shakliga kira olmagan katta rol o'ynagan.
- Takyaning aniqlanishi mumkin bo'lgan birinchi va yagona vaqfnomasi Xalil Og'aga tegishli. Hayoti va faoliyati haqida ko'p ma'lumot bo'lmagan bu kishining Turkistonga aloqasini ham aniqlab bo'lmadi.
- Garchi vaqfdor vasiylilikni o'z avlodlariga berilishini shart qilib qo'ygan bo'lsa-da, bu oila a'zolarini keyingi qaydlarda topib bo'lmadi.
- Takyaning shayxligi uchun bo'ydoq bo'lish sharti kiritilmagan bilan boshqa qalandarxona takyalaridan farq qilganini aytish mumkin. Bunda birinchi/ta'sischi shayxning oila qurgani ta'sir qilgan bo'lsa kerak.
- Takya o'zi tarbiyalagan e'tiborga molik shayxlar/shayx oilalari bilan Istanbulning tasavvufiy hayotining eng rang-barang va boy namunalarini berdi. O'ylaymizki, bu shayxlikning faqat bo'ydoqlarga mumkin bo'lmagan va uzoq o'lkalardan keldi-ketdi harakati ko'p bo'lgani bilan bog'liq.
- Takya tashkil etilganidan buyon jami 20 nafar shayx xizmat qilgan. Bulardan eng qisqa shayxlik 3 oy bilan (4) Hoji Abdulg'afur Afandiga, eng uzun shayxlik esa 61 yil bilan (14.2) Mehmed Solih Afandiga tegishli. 3 nafar shayx vazifasidan ozod qilinib, ishdan chetlashtirilgan, 4 nafar shayx o'z ixtiyori bilan shayxlik lavozimini keyingi shayxga qoldirgan.

¹ Bu qism takya ro'yxatlari sifatida tilga olinadigan *majmu'ayi takoyalardan* to'plab olingan. Takyalarning tariqatlari, silsilalari, shayxlari, manzillari, zikr kunlari va takyada yashovchi aholi soni kabi statistika ma'lumotlarini o'z ichiga olgan matnlarning mazmuni, saqlanish joyi va raqami, tavsifi bo'yicha bu mavzudagi maqolamizga murojaat qilishingiz mumkin: Erkan Övüç. *Mecmua-i Tekâyaların Serencamı ve Yeni Bir Liste Neşri. //Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi.* – № 12/27. – 2011. – S. 269–320.

Adabiyotlar

Arxiv manbalari

- BOA, Usmonli arxivi. *Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III]*, № 310/24484.
- BOA, Usmonli arxivi. *Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III]*, № 35/2044.
- BOA, Usmonli arxivi. *Babiali Evrak Odası Evrak [BEO]*, № 1192/89389; № 4352/326378; № 4352/326390.
- BOA, Usmonli arxivi. *Cevdet Evkaf [C.EV]*. № 99/4938; № 104/5157; № 240/11969; № 343/17425; № 472/23887; № 496/25094; № 661/33348.
- BOA, Usmonli arxivi. *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi [DH.SAİD.d]*, № 115/53.
- BOA, Usmonli arxivi. *İrade Dahiliye [I.DH]*, № 121/6150; № 122/6215; № 1218/95389; № 1223/95695; № 455/30173.
- BOA, Usmonli arxivi. *İrade Evkaf [İ.EV]*. № 6/17; № 41/11.
- BOA, Usmonli arxivi. *İrade Hususi [İ.HUS]*, № 67/83.
- BOA, Usmonli arxivi. *İrade Mabeyn-i Hümayun [İ.MBH]*, № 17/90.
- BOA, Usmonli arxivi. *İrade Meclis-i Vala [İ.MVL]*, № 101/2207; № 234/8179; № 356/15572; № 367/16095.
- BOA, Usmonli arxivi. *Meclis-i Vala Evrakı [MVL]* № 330/85.
- BOA, Usmonli arxivi. *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı [A.MKT.NZD]*, № 155/85; № 181/79.
- BOA, Usmonli arxivi. *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı [A.MKT. MHM]*, № 183/44.
- BOA, Usmonli arxivi. *Şura-yı Devlet Evrakı [ŞD]*, № 129/44; № 175/42.
- BOA (V), Usmonli arxivi. *Evkaf Mektubi Kalemi [EV.MKT]*. 1296/89; № 2260/7(3); № 2261/146 (80); № 2864/52 (29); № 2864/53 (29); № 2909/18 (15), № 2909/19 (15), № 2909/20 (15); № 2909/115 (84); № 3047/166 (116); № 3245/79 (59).
- BOA (V), Usmonli arxivi. *Evkaf Mektubi Kalemi Cihat Kalemi [EV.MKT.CHT]*, № 268/124 (80); № 578/86 (35).
- BOA (V), Usmonli arxivi. *Evkaf Muhasebe Kalemi [EV.MH]*, № 523/4;
- BOA (V), Usmonli arxivi. *Evkaf Ruznamçe [EV.RZN]*. № 48/106.
- BOA (V), Usmonli arxivi. *Evkaf Tahrirat [EV.THR]*, № 330/113 (99).
- MMA, Meclis-i Meşayih Arşivi. № 1736/92; № 1738/161; 1740/19; № 1743/81, 84, 74; № 1745/168, 169, 167; № 1756/35b, 37a; № 1774/143; № 1777/106, 107.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. № 137/133; № 237/413; № 264/212; № 265/72; № 265/76; № 265/79; № 265/88; № 265/92; № 265/149; № 301/113; № 306/139; № 578/199/58; № 625/61/55; № 627/394/195; № 892/62; № 915/17, № 2047/155.

Boshqa manbalar

- Sadık Albayrak. *Son Devir Osmanlı Uleması*. 5 Cilt. 2. Basım. – İstanbul: İBB Yayınları, 1996.
- Hüseyin Efendi Ayvansarayî, Alî Sâtî' Efendi, Süleymân Besîm Efendi. *Hadîkatü'l-cevâmi': İstanbul Camileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*. haz. Ahmed Neziḥ Galitekin. – İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Besim Çeçener. Üsküdar Mezarlıkları, Türbeleri ve Hazireleri // *TTOK Belleteni* 49 / 328. – Eylül-Ekim 1975. – S. 18–22.
- Ahmet Vefa Çobanoğlu vb.. *İstanbul Türbe, Hazire ve Kabirleri: Üsküdar*. – İstanbul: İBB Yayınları, 2019.

- Fatmagül Demirel. Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi. //Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları . – № 3/5. – 2004. – S. 89–104.
- Mine Durmuş. Meclis-i Meşâyih'in Kuruluşu ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi Faaliyetleri. Yüksek Lisans Tezi. – İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016.
- Hanefi Erkul. Td. 544 No 'lu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları. Yüksek Lisans Tezi. – Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Ahmed Nezih Galitekin. Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul. – İstanbul: İşaret Yayınları, 2003.
- Mehmet Nermi Haskan. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar. 3 Cilt. – İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2003.
- Esin Demirel İşli. İstanbul Tekkeleri Mimari Eklentileri ve Restorasyonu. Doktora Tezi. – İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998. – 251 s.
- İbrahim Hakkı Konyalı. Üsküdar Tarihi. 2 Cilt. – İstanbul: Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976.
- Hülya Küçük. Kurtuluş Savaşında Bektaşiler. – İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Erkan Övüç. 1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri. // Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi – № 17/38. – 2016. – S. 55–113.
- Erkan Övüç. Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri. Doktora Tezi. – Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Erkan Övüç. Mecmua-i Tekâyaların Serencamı ve Yeni Bir Liste Neşri. //Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. – № 12/27. – 2011. – S. 269–320.
- Tabibzâde Mehmed Şükrî. Mecmua-i Tekâyâ: İstanbul Hankâhları Meşâyihü. haz.Turgut Kut. – Harvard: Harvard University Press, 1995.
- M. Baha Tanman. Özbekler Tekkesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. – İstanbul: Tarih Vakfı - Kültür Bakanlığı, 1994. – 6 / 199–202.
- Muharrem Varol. 19. Yüzyıl İstanbulu'nda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri. //Osmanlı Araştırmaları. – № 42. – 2013. – S. 317–347.
- Okan Yeşilot va b. İstanbul'daki Türkistan Tekkeleri: Ata Yurt ile Ana Yurt Arasındaki Manevi Köprüler. – İstanbul: TÜRÇEK, 2017.